

Strug

Andrzej Strug w mundurze Legionów Polskich, 1914 r.
Archiwum Muzeum Tatrzańskiego, Zakopane

Anna Kargol

Biografia polityczna

Strug

*Miarą wszystkiego
jest człowiek*

Oficyna Wydawnicza RYTM
Oficyna Wydawnicza AFM
Warszawa-Kraków

Recenzenci
prof. nadzw. dr hab. Tadeusz Cegielski
dr hab. Tomasz Nałęcz

Projekt graficzny okładki i stron tytułowych
Jacek Tofil

Opracowanie redakcyjne, korekty, skład i łamanie
Oficyna Wydawnicza RYTM Sp. z o.o.
studio@rytm-wydawnictwo.pl

Wydanie książki umożliwiła koedycja z Oficyną Wydawniczą AFM
Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

© Copyright by Anna Kargol, Krakowska Akademia im. Frycza Modrzewskiego
and Oficyna Wydawnicza RYTM Sp. z o.o., 2016

ISBN 087-83-65208-16-3

ISBN 978-83-7399-652-6

Druk i oprawa
Drukarnia Wydawnicza im. W.L. Anczyca S.A. w Krakowie

**Oficyna Wydawnicza RYTM Sp. z o.o. prowadzi
sprzedaż wysyłkową książek z rabatem.**

Szczegóły na stronie www.rytm-wydawnictwo.pl

Zamówienia można składać pod adresem:

Oficyna Wydawnicza RYTM Sp. z o.o.,

ul. Wolska 84/86, 01-141 Warszawa

tel. (22) 631-77-92

e-mail: dzial.handlowy@rytm-wydawnictwo.pl

Dołącz do nas na Facebooku

www.facebook.com/oficyna.rytm

Spis treści

Wstęp	7
ROZDZIAŁ I Towarzysz August	15
Lublin – gimnazjum	15
Pierwsze tajne związki	18
Eksperyment myślenia	18
Archangielsk	20
Kraków	22
August – członek krakowskiej PPS	25
Bojownik socjalizmu	27
Polityka pod Tatrami	29
Redaktor naczelny „Gazety Ludowej”	33
Andrzej Strug wobec kwestii chłopskiej	38
Jeszcze o niepodległości	41
Andrzej Strug o powstaniu styczniowym	43
Rewolucyjna Warszawa	46
Rozłam	49
Literackie zwierciadło	55
ROZDZIAŁ II Kapral Borsza	61
Rozstanie z PPS Lewicą	61
Sprawa Azefa	68
Sprawa pani Janiny	69
„Brutalna prawda życia obaliła piękne urojenia mistyków rewolucji” ..	73
„Nigdy nie byłem politykiem, lecz czuję się pepeesowcem”	77
Sprawy polskie w Paryżu	83
Nowe wątki	88
Nauka wojennego rzemiosła	92
Zakopane 1912 roku	94

Ładne manewry!	105
NKN, NKZ i Zakopane	118
„Forpoczta koalicji”?	129
Konspiracja polityczno-wojskowa	132
ROZDZIAŁ III Brat Borszowski	141
W rządzie Daszyńskiego	141
Czysta Ręka 444	147
Rząd i Wojsko	149
Komitet Obrony Śląska	155
Piłsudczyk i socjalista	156
Wojna 1920	157
W służbie publicystycznej	162
Związek Zawodowy Literatów	167
Konsolidacja Środowiska. Zjazd POW 1922	173
Na łamach „Robotnika”	181
Jubilat	185
Kino	192
Prace nad Akademią Literatury	198
„I mówią, że nie ma Boga, jest tylko Andrzej Strug”	200
Rozdział IV Andrzej Strug	226
„Pilno mi uwieńczyć to, co przez tak długi czas było moją chimera” ..	226
„Zrzuć Pan do jasnej cholery tę maskę i stań jako senator Gałęcki” ...	229
Brześć. „Z rzeczywistością tzw. oficjalną nic mnie nie łączy”	248
Pacyfizm. „Porucznik Grzmot gra Chopina”	261
„Prometeusz”	275
Atmosfera duszy – czyli co stanowi istotę prawdziwego socjalisty ...	281
„Dziś o 11.15 umarł Andrzej Strug”	301
Zakończenie	315
Wykaz skrótów	323
Bibliografia	325
Indeks osobowy	339

Wstęp

Andrzej Strug, właściwie Tadeusz Gałęcki (1871–1937), należał do grona najważniejszych postaci okresu międzywojennego. Literat, demokrat i socjalista, legionista, piłsudczyk, pacyfista, parlamentarzysta, wolnomularz, współtwórca i działacz wielu instytucji, pomysłodawca ważkich inicjatyw społeczno-politycznych. Jeden z najbardziej poczytnych autorów lat 20. i 30. minionego stulecia.

Współcześnie o tym czołowym pisarzu okresu międzywojennego przypominają jedynie nazwy ulic w miastach (m.in. w Kielcach, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Radomiu, Opolu, Ostrowcu Świętokrzyskim, Szczecinie, Warszawie, Wrocławiu, Zakopanem, Zgierzu) i tablice pamiątkowe (m.in. w Warszawie, Zakopanem) oraz Muzeum Andrzeja Struga w Warszawie.

Dlaczego tak krótka okazała się pamięć o tak znaczącym polityku, autorytecie moralnym i uznanym za znakomitość pisarzu? Przyczyn tej sytuacji jest z pewnością kilka. Po pierwsze, typ prozy reprezentowany przez pisarstwo Andrzeja Struga dawno się zdewałowiał. Po drugie, zapewne skąpe materiały źródłowe utrudniają pełne odtworzenie udziału Struga w życiu politycznym II RP. Pamiętniki pisarza, korespondencja oraz znaczna część rękopisów zostały zdeponowane przez drugą żonę – Nelly Grzędzińską Strugową – w Arsenale i uległy zniszczeniu w czasie powstania warszawskiego, tak jak znaczna część źródeł do okresu polskiego międzywojnia. Największym zasobem spuścizny po pisarzu dysponuje obecnie Muzeum Andrzeja Struga, oddział Muzeum Literatury w Warszawie; tam znajdują się: korespondencja pisarza z jego drugą żoną, nieliczne zachowane notatki, między innymi zapiski do powieści *Miliardy*, wydania utworów Struga oraz zgromadzone przez Nelly Strugową materiały wspomnieniowe dotyczące męża i rodziny. Fragmenty korespondencji Struga kryją zasoby Archiwum Akt Nowych, natomiast stenogramy posiedzeń Senatu II RP zawierają protokoły wystąpień i głosowań na forum parlamentarnym. W archiwach miast Katowic i Łodzi zachowały się źródła dotyczące nadania Andrzejowi Strugowi jako socjalistycznemu pisarzowi godności honorowego obywatela. Rozczarowała kwerenda przeprowadzona w Narodowym Archiwum w Krakowie, w którym zachowany zespół Naczelny Komitet Narodowy (NKN sygn. 530) nie zawiera informacji dotyczących działalności Andrzeja Struga w NKN. Biblioteka Jagiellońska dys-

ponuje kartami słuchacza UJ, którym Strug był w czasie swego kilkuletniego pobytu w Krakowie. W Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego zachowała się korespondencja Struga wolnomularza z placówkami i dostojnikami głównie zagranicznych instytucji masońskich. Centralne Archiwum Wojskowe zawiera wnioski o odznaczenia Struga. W Stanach Zjednoczonych w Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku¹ zachowały się wspomnienia Michała Sokolnickiego. Po raz pierwszy były one przytaczane w artykule przez Mariusza Wołosa². W zasadzie są to wszystkie zachowane materiały w bezpośredni sposób dotyczące pisarza. Pozostałe informacje kryją się w relacjach, wspomnieniach, pamiętnikach osób znających Struga. Część tych relacji została zebrana i wydana z inicjatywy Nelly Strug, tak jak choćby tom pod redakcją Samuela Sandlera *Wspomnienia o Andrzeju Strugu*, składający się z szeregu tekstów wspomnieniowych współautorów-świadków, czy też w 1938 roku rocznicowe wydania pism „Czarno na Białem” (nr 7), „Sygnały” (nr 38) czy „Wiadomości Literackie” (nr 10), mające uczcić pierwszą rocznicę śmierci pisarza.

Najważniejszą spuścizną po Andrzeju Strugu jest jego dorobek literacki oraz publicystyczny, rozproszony na szpaltach wielu tytułów międzywojennej prasy, kryjący się w przedmowach do wydań okolicznościowych czy broszur. Ten ostatni ma szczególny walor, gdyż prezentuje zdanie nie literata artysty, ale polityka i społecznika zabierającego głos w palących kwestiach współczesnej mu rzeczywistości.

Pierwszy rodzaj twórczości Struga, co prawda, budzi rozliczne wątpliwości w kwestii jej wykorzystania w pracy naukowej o charakterze biografii politycznej. Jest to aspekt szerszej problematyki utworu literackiego jako źródła historycznego. Twórczość literacka Struga jest pod tym względem uznana za „półbiograficzną” i stanowi wartość jako źródło wiedzy o czasach współczesnych autorowi.

Wojciech Ligęza wręcz pisze o *Odnace za wierną służbę*, że jej jednoznaczne dokumentarne założenie wynika między innymi z tego, że czas historyczny w dzienniku legionisty pokrywa się całkowicie z udziałem I Brygady Legionów Polskich w I wojnie światowej. Daty graniczne to 6 sierpnia 1914 i 29 września 1916 roku³. Identycznie papierkiem lakmusowym nastrojów społecznych i obrazem sytuacji społeczeństwa lat dwudziestych jest *Pokolenie Marka Świdya*⁴.

Podobnie odbierali twórczość Struga jemu współcześni. Gdy Strug opublikował pierwszą część *Ludzi Podziemnych* w 1908 roku, spotkał się z ostrą krytyką ze strony Karola Irzykowskiego, który zarzucił mu zbyt daleko posuniętą

¹ Archiwum Ambasadora Michała Sokolnickiego, Instytut Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku, Zespól archiwalny nr 091.

² M. Wołos, „W straży przedniej”. *Żołnierska droga Andrzeja Struga do niepodległej Polski*, [w:] *Andrzej Strug. Dzieło i czasy*, red. A. Kargoł, Warszawa 2014, s. 61–97.

³ W. Ligęza, *Odnaka za wierną służbę*, [w:] *Proza Andrzeja Struga. Studia*, red. T. Bujnicki, S. Gębala, Kraków 1981, s. 99.

⁴ A. Strug, *Pokolenie Marka Świdya*, Warszawa 1925.

służebność sztuki względem faktu historycznego⁵. Polemizuje z tym poglądem w pewnym stopniu Waclaw Kubacki, który podkreśla, że „Strug społeczny i niepodległościowy rozplywa się”, a krystalizuje Strug kładący nacisk na program psychologiczny. Tak Kubacki ujmuje to, co nazywa u Struga „drogą wiodącą przez psychologię do życia narodu”, a co, jego zdaniem, Strug zaczerpnąć miał od Dostojewskiego. Jednakże i Kubacki podkreśla, że całe dzieło Struga można wpisać w ramy dziejowe, gdyż jednym końcem opiera się na powstaniu styczniowym, a drugim na kryzysie gospodarczym. Po drodze mamy rewolucję 1905 roku i nastroje porewolucyjne, legiony, wojnę światową oraz Polskę powojenną, wraz z kryzysem gospodarczym 1929 roku i jego konsekwencjami⁶.

Walentory źródła mają na pewno utwory stanowiące *credo* przekonanych politycznych, społecznych i gospodarczych Struga. Dotyczą one takich zjawisk, jak: wojna i pacyfizm, kapitalizm i komunizm, bolszewizm, bieda społeczeństw, kondycja człowieka i ludzkości, przyszłość świata w przededniu II wojny światowej. Z zachowanych notatek Struga widać, w jakim stopniu zamysł utworu literackiego był odbiciem postawy i myśli społeczno-politycznej autora. Zachowane w Muzeum Struga notatki do powieści *Miliardy* ukazują proces świadomego zamieszczania przez autora faktów i przedstawiania własnych poglądów w dziele literackim. Zasadne wydaje się stwierdzenie, że powieści Struga zawierają pewnego rodzaju „zbeletryzowany program polityczny”. Zbeletryzowany, ale wypływający z czytelnych, jasno określonych wartości i przekonań. Tadeusz Wyrwa twierdzi, że polityczne powieści Andrzeja Struga mają walor historycznych dokumentów z czasów walk o niepodległość, jak i czasów późniejszych⁷. Najlepszym przykładem wykorzystania prozy Struga jako źródła historycznego jest publikacja Darii i Tomasza Nałęczów *...zemsty grom, ludu gniew*, bowiem to właśnie z utworów Struga autorzy czerpią dane dotyczące życia, problemów, kultury i mentalności proletariatu na początku XX wieku w Polsce⁸.

Stan badań nad sylwetką polityczną Andrzeja Struga właściwie nie wyszedł poza szkicowanie tła życiorysu Struga na użytek przedstawienia jego biografii literackiej. Pierwszym opracowaniem biograficznym była książka Marka Ruszczyca *Andrzej Strug*⁹. W tym pozbawionym aparatu naukowego dziele widać wiele zabiegów „przystosowujących”, choćby tylko w warstwie językowej, wydanie do wymogów ówczesnych czasów. Zaletą książki jest stosunkowo nieduży dystans czasowy dzielący powstanie tekstu od śmierci Struga. Trzy lata wcześniej ukazuje się pozycja Samuela Sandlera *Andrzej Strug wśród ludzi podziem-*

⁵ J. Pieszcachowicz, *Na tropach ludzi podziemnych. Andrzej Strug*, [w:] *Prozaicy dwudziestolecia międzywojennego*, red. B. Faron, Warszawa 1972, s. 622.

⁶ W. Kubacki, *Lata terminowania*, Kraków 1963, s. 183–184.

⁷ T. Wyrwa, *Posłannictwo historii czasu pogardy i zakłamania*, Lublin 2004, s. 111.

⁸ D. Nałęcz, T. Nałęcz, *...zemsty grom, ludu gniew*, Warszawa 1984, np. s. 215–217, 224–226.

⁹ M. Ruszczyca, *Andrzej Strug*, Warszawa 1962.

nych, a w 1965 roku Sandler redaguje mające źródłowy charakter *Wspomnienia o Andrzeju Strugu*¹⁰. Wartość *Wspomnień* jest nie do przecenienia. Zaslugą Sandlera jest niewątpliwie próba ukazania fałszywych interpretacji, jakich ofiarą w czasach powojennych padł Andrzej Strug. Starano się przedstawić go albo jako człowieka skrajnej lewicy, albo omijano temat ze względu na jego piśdzykowską i legionową przeszłość. Zarzucano Strugowi, że w swej twórczości nie przedstawiał zorganizowanego ruchu mas ludowych, tylko jednostkowe przeżycia psychologiczne, na domiar złego głównie inteligentów, co zdaniem wielu krytyków było dowodem na sprzyjanie jedynie PPS Frakcji Rewolucyjnej¹¹. W ten sam nurt wpisuje się krytyka Kubackiego.

Zarys biografii kreśli w 1987 roku Jerzy Rzymowski w swoim wstępie do *Nowel i opowiadań Struga*¹². Uzupełniony już aparatem naukowym *Wstęp* ukazuje sylwetkę Andrzeja Struga bardziej wielowymiarowo i do tego czasu jest to bodaj najpełniejsze, całościowe opracowanie dotyczące życia pisarza i polityka. W latach 80. XX wieku ukazują się jeszcze dwie ważne pozycje dotyczące literatury, a nie pełnej biografii Andrzeja Struga. W Krakowie w 1981 roku wydany zostaje tom artykułów poświęcony wyłącznie piśdarstwu Struga¹³, natomiast w 1988 roku Henryk Michalski publikuje pierwszą, nie licząc Marka Ruszczyca, literacką biografię Struga artysty literata¹⁴. W 1998 roku wydana zostaje książka, której nie sposób pominąć – jakkolwiek ukazuje bardzo wąski aspekt działalności Andrzeja Struga, jest to już jednak znaczne rozszerzenie zakresu badań nad jego postacią. Alicja Kisielewska publikuje rozprawę na temat dorobku Struga jako filmowca i scenarzysty. Książka ukazuje się rok po odnalezieniu w archiwum filmowym w Belgii zagubionego filmu niemego zrealizowanego na podstawie fabuły Struga *Mocny człowiek*¹⁵.

Dopiero ostatnie lata przyniosły publikację dwóch opracowań w całości poświęconych Andrzejowi Strugowi, a będących rezultatem dwóch konferencji dotyczących twórczości, działalności i czasów pisarza. Pierwsza z nich to zredagowana przez Krzysztofa Stępnika i Monikę Gabryś książka *Andrzej Strug*, w głównej mierze poświęcona literaturze Struga, ale poruszająca również problematykę młodzieńczych lat pisarza, jego relacji rodzinnych, wreszcie działalności i zbiorów Muzeum Andrzeja Struga w Warszawie¹⁶. Druga – *Andrzej Strug. Dzieło i czasy* – to próba spojrzenia na rozliczne dziedziny działalności Struga –

---

¹⁰ S. Sandler, *Andrzej Strug wśród ludzi podziemnych*, Warszawa 1959; *Wspomnienia o Andrzeju Strugu*, red. S. Sandler, Warszawa 1965.

¹¹ S. Sandler, *Andrzej Strug wśród ludzi podziemnych*, *op.cit.*, s. 195.

¹² J. Rzymowski, *Wstęp*, [w:] A. Strug, *Nowele i opowiadania*, t. 1, Warszawa 1987.

¹³ *Proza Andrzeja Struga. Studia*, red. T. Bujnicki, S. Gębala, Kraków 1981.

¹⁴ *Ibidem*; H. Michalski, *Andrzej Strug*, Warszawa 1988.

¹⁵ A. Kisielewska, *Film w twórczości Andrzeja Struga*, Białystok 1998.

¹⁶ *Andrzej Strug*, red. K. Stępnik, M. Gabryś, Lublin 2011.

wojskową, polityczną, socjalistyczną, wolnomularską, pacyfistyczną, taternicką – przez grono historyków, politologów, historyków literatury¹⁷. Redaktor tomu, a zarazem autorka niniejszej rozprawy, była wraz z Muzeum Andrzeja Struga współorganizatorem konferencji o tym samym tytule, która odbyła się w grudniu 2012 roku w Warszawie. Jest to próba przedstawienia pełnej sylwetki Andrzeja Struga, ze szczególnym uwzględnieniem jego myśli i działalności politycznej i publicznej. Nie oznacza to, rzecz jasna, że udało się ustalić wszystkie ważne momenty w życiu bohatera. Często okazywało się, że wiadomo o udziale Struga w jakimś przedsięwzięciu czy instytucji, natomiast brak źródeł nie pozwalał na dalsze ustalenia w tej kwestii. Jednakże te materiały źródłowe, które się zachowały, dały możliwość odtworzenia obrazu postaci, będącej sławą swojej epoki i znaczącym uczestnikiem życia politycznego II RP.

Szczególną trudność sprawiało nie tylko przenikanie się fikcji literackiej i rzeczywistości, ale również zalegające się czasowo, czy wręcz idące równoległe, a diametralnie różne od siebie aktywności bohatera, takie jak choćby kinematografia i działalność w międzynarodowych strukturach wolnomularskich. Mimo to autorka podjęła decyzję o zachowaniu – w niewielkiej mierze tylko zaburzonego – podziału chronologicznego i wydzieliła w pracy cztery rozdziały. Pierwszy z nich, obejmujący okres podziemnej działalności socjalistycznej Struga, nosi tytuł jego konspiracyjnego pseudonimu: *Towarzysz August*. Drugi, zatytułowany *Kapral Borsza* (to pseudonim literacki Tadeusza Gałęckiego piszącego pod nim panegiryk o Piłsudskim i Legionach), to rozdział opisujący tę część życia Struga, kiedy walczy w Legionach, staje w szeregach piłsudczyków i bierze udział w tajnych strukturach politycznych. Trzeci rozdział, *Brat Borszowski*, poświęcony został Strugowi ministrowi, laureatowi, „kiniarzowi”, a przede wszystkim masonowi. Ostatni, czwarty, pod tytułem *Andrzej Strug*, zawiera opis działalności senatora, opozycjonisty, pacyfisty.

Linie zarysowanego wyżej podziału zbiegają się z wydarzeniami historycznymi – rewolucją w Rosji i odrodzeniem ruchu rewolucyjnego na ziemiach polskich, początkami organizacji strzeleckich, działalnością Legionów podczas I wojny światowej i odzyskaniem niepodległości; kolejne związane są z utworzeniem pierwszego rządu w niepodległej Polsce i demokracji parlamentarnej aż do zamachu majowego i sanacyjnej rzeczywistości. Datą graniczną jest rok 1937 – rok śmierci Andrzeja Struga. Taka struktura tekstu ma w zamyśle ukazać konkretne przeżycia, działania, decyzje i przemiany bohatera na kanwie wydarzeń historycznych, a równocześnie nakreślić losy pokolenia i grupy społecznej, do której należał Andrzej Strug; losy tak niezwykle silnie uwarunkowane i zdeterminowane historycznym biegiem wydarzeń.

---

¹⁷ Andrzej Strug. *Dzielo i czasy*, op.cit.

Dylematem stał się wybór źródeł, z których część dotycząca *stricte* kwestii literatury oraz zawierająca powtarzające się lub nic niewnoszące informacje została świadomie pominięta. Tak się stało z wieloma pozycjami prasowymi, zawierającymi krytykę literacką utworów Struga. Jedynym odniesieniem do utworów literackich Struga była możliwość potraktowania ich jako źródła historycznego, co zostało omówione wyżej. Pominięte zostały również rozliczne artykuły pojawiające się tuż po śmierci Andrzeja Struga w międzywojennej prasie, a zawierające jedynie krótsze lub dłuższe panegiryki i apele o zachowanie pisarza w pamięci. W związku z wyborem źródeł pozostaje kwestia zamieszczenia w tekście dużej liczby cytatów. Intencją autorki było bowiem oddanie narracji samemu pisarzowi i politykowi, stąd tyle wypowiedzi, twierdzeń, tez, ocen i puent dotyczących zarówno myśli politycznej Andrzeja Struga, jak i jego komentarza na temat współczesnego mu życia publicznego. Z taką myślą wprowadzone do tekstu źródła mogą pomóc w odtworzeniu nie tylko zapatrywań politycznych, ale także osobowości oraz charakteru polityka i działacza publicznego, nadto nakreślić lepiej oddające rzeczywistość – bo widziane oczami bohatera – tło opisywanych wydarzeń.